

А. О. Маслов, канд. екон. наук,
доцент кафедри економічної теорії
КНУ імені Тараса Шевченка

ІНСТИТУЦІЙНА СТРУКТУРА ТА ЇЇ ЕВОЛЮЦІЯ У ТВОРЧОСТІ ДАГЛАСА НОРТА

АНОТАЦІЯ. У статті розглянуто значення інституцій в суспільному і економічному житті та їх взаємодія з організаціями. Висвітлено інституційну структуру суспільства та її еволюцію у творчому доробку Д. Норта та її значення для України.

КЛЮЧОВІ СЛОВА. Неоінституціоналізм, інституції, організації, інституційна зміна, інституційна структура, еволюція інституційної структури.

Суперечності суспільного та економічного розвитку кінця ХХ — початку ХХІ ст. обумовлені насамперед становленням та функціонуванням постіндустріального суспільства на його інформаційній стадії. На сьогодні загальновідомо, що ринкова економіка початку ХХІ ст. є «постіндустріальною» та «інформаційною». Важливого значення в сучасних умовах набуває інституціональна економічна теорія і ті практичні проблеми, які за її допомогою можуть бути вирішені.

Важливими проблемами в межах інституціональної економічної теорії поряд з проблемами понятійно-категоріального апарату та теоретико-методологічними, є використання методологічних засад інституціональної економіки в трансформаційних процесах української економіки, дослідження інституцій та інституційної зміни, інституційної структури суспільства та економіки. Зростання значення інституційних чинників при трансформаційних процесах обумовлюється також європейським спрямуванням українського розвитку як стратегічної мети України з подальшим її входження до Європейського Союзу, а також нещодавнє входження України до Світової організації торгівлі, визнання української економіки ринковою. З інституційної точки зору це означає тривалий період копіткої практичної роботи по гармонізації вітчизняної суспільної та економічної інституційної структури до СОТівських критеріїв та європейських інституційних зразків.

Сучасний стан економічної теорії на рубежі століть характеризується загальним визнанням значних проблем у галузі економічної теорії і перш за все у її панівному неокласичному напрямі-

ку. Можна говорити навіть про «так звану кризу»¹. Навіть найактивніші прибічники панівної течії в економічній теорії — мейнстрім економікс — не можуть сьогодні заперечувати значних ускладнень чи нездатність неокласики пояснити сучасні постіндустріальні тенденції, трансформаційні процеси у пострадянських постсоціалістичних країнах тощо. Поряд із економічними, соціальними та психологічними факторами, все зростаючого впливу на індивідів набувають інституціональні фактори та інституціональна економічна теорія, що особливо важливо для формування нової, адекватної сучасному етапу розвитку суспільства та економіки, і інституційної структури, що орієнтована на розвиток. Саме дослідження еволюції інституційної структури ще не набули на сьогодні належного розвитку, що й обумовлює актуальність проблеми, розглянутої в цій статті.

Сьогодні ми можемо спостерігати в середовищі вітчизняних економістів відродження інтересу до інституціоналізму, тобто до ширшого використання неекономічних факторів. Можна відзначити певний сплеск українських інституціональних досліджень і публікацій, де розглядаються інституційні проблеми економічної теорії та практики у сучасних трансформаційних процесах, а серед авторів А. А. Чухно², В. М. Геєць³, В. Д. Базилевич⁴, А. А. Гриценко⁵, П. С. Єщенко⁶, Б. Є. Кваснюк, В. Г. Бодров⁷, В. М. Мандибура⁸, П. М. Леоненко⁹, Т. В. Гайдай¹⁰,

¹ *К вопросу о так называемом «кризисе» экономической науки: Материалы теоретического семинара ИМЭМО.* — М., 2002.

² *Чухно А. А.* Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України. — К.: Логос, 2003. — 631 с.

³ *Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. акад. НАН України В. М. Геєця.* — К.: Ін-т екон. прогноз., Фенікс, 2003. — 1008 с.

⁴ *Базилевич В. Д., Маслов А. О.* Інституціональна економічна теорія: історичний аспект / Інституційна архітектоніка та механізми економічного розвитку: Матеріали наукового симпозиуму. — Х.: ХНУ, 2005. — С. 32—42.

⁵ *Гриценко А. А.* Особливості інституційної архітектоніки українського суспільства XXI століття / Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. акад. НАН України В. М. Геєця. — К.: Ін-т екон. прогноз., Фенікс, 2003. — С. 155—172; *Институциональная архитектоника и динамика экономических преобразований / Под ред. д-ра экон. наук А. А. Гриценко.* — Х.: Форт, 2008. — 928 с.

⁶ *Єщенко П. С., Кваснюк Б. Є., Бірюков О. А.* Нова модель держави. — Слов'янськ: Друкарня ЗАТ «Печатный двор», 2002. — 143 с.

⁷ *Бодров В. Г.* Трансформація економічних систем: концепції, моделі, механізми регулювання та управління. — К.: Вид-во УАДУ, 2002. — 104 с.

⁸ *Мандибура В. О.* «Гіньова» економіка України та напрями законодавчої стратегії її обмеження. — К.: Парламентське видавництво, 1998. — 135 с.

⁹ *Леоненко П. М.* Українські витоки інституціоналізму / Історія економічних учень / За ред. В. Д. Базилевича. — К.: Знання, 2004. — С. 670 — 685.

¹⁰ *Гайдай Т. В.* Парадигма інституціоналізму: методологічний контекст : монографія / Т. В. Гайдай. — К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. — 296 с.

О. П. Нестеренко¹, А. О. Маслов² та інші. Говорячи про завдання які постають сьогодні перед українською економічною наукою, можна сказати, що нам необхідно розвивати нові напрями досліджень, які аналізували б еволюцію інституційної структури суспільства та економіки сучасної України.

Необхідно зазначити, що посилення позицій неоінституціональної парадигми як альтернативи сучасної неокласики, та послаблення позицій останньої має свої причини — як зовнішні так і внутрішні. *Зовнішні причини* лежать за межами самої науки і становлять собою реакцію на провал глобальної насильницької експансії неокласичних моделей розвитку щодо країн третього світу і колишніх соціалістичних країн, особливо у межах «славнозвісного» Вашингтонського консенсусу. *Внутрішні ж причини* впливають із особливостей трансформування найбільш високорозвинутих ринкових систем, для яких занадто ідеалізовані, спрощені ортодоксальні моделі можуть бути об'єктом зацікавленості істориків, а не практиків.

Беззаперечно, що інституціоналізм, як одна із сучасних гетеродоксій, займає особливе і специфічне місце в економічному аналізі. До сьогодні, не дивлячись навіть на значне посилення інтересу до інституціоналізму, цілий ряд інституціональних проблем, у тому числі проблеми інституційного середовища, все ще залишаються на периферії економічних досліджень.

Посилення інтересу до інституціональної теорії взагалі і до її неоінституціонального напрямку безпосередньо пов'язано зі спробами подолати обмеженість ряду положень, характерних для мейнстрім економікс (аксіоми повної раціональності, абсолютної інформованості, досконалої конкуренції, встановлення рівноваги лише за допомогою цінового механізму тощо), і розглянути сучасні суспільні, й особливо економічні процеси комплексно та всебічно, особливо — з необхідністю дослідження нових явищ сучасної *епохи науково-технічної та інформаційно-технологічної революцій*, коли використання традиційних методів не дає бажаних результатів.

¹ *Вплив сучасної інституційної теорії та розвиток економічної науки (матеріали теоретико-методологічного семінару) // Економічна теорія. — 2004, № 3 (липень — вересень). — С. 92—107.*

² *Базилевич В. Д., Маслов А. О. Інституціональна економічна теорія: історичний аспект / Інституційна архітектура та механізми економічного розвитку: Матеріали наукового симпозіуму. — Х.: ХНУ, 2005. — С. 32—42.; Маслов А. О. Інституціоналізм / Історія економічних учень / За ред. В. Д. Базилевича. — К.: Знання, 2004. — С. 1067—1247; Маслов А. О. Інституційна економічна теорія та проблеми інституційних перетворень при становленні сучасної економічної системи України // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. Випуски 86—87. — 2006. — С. 22—26.*

Не вдаючись до структури та шляхів еволюції сучасного інституціоналізму у другій половині ХХ ст., які досить складні, слід зазначити, що в більшості напрямів неоінституціоналізму основна увага звертається на правові аспекти економічного життя. Відповідно до контрактної (договірної) парадигми неоінституціоналізму, будь-які відносини між людьми розглядаються як взаємовигідний обмін, що закріплюється певними зобов'язаннями сторін. *Саме способи регламентації договірних відносин визнаються найважливішою економічною інституцією.*

Відповідні способи регламентації договірних відносин у суспільному житті та функціонуванні його економічної системи і забезпечує *інституційна структура*, яка органічно поєднує в єдине ціле різноманітні елементи і підсистеми складної соціально-економічної системи та обумовлює характер їхньої взаємодії і поведінки в різноманітних ситуаціях. Саме інституційні структури, що утворюють сприятливе інституційне середовище для дії і взаємодії системних елементів, створюють основу стабільного і стаціонарного функціонування системи. Формування сприятливих інституційних структур в перехідних, або, точніше — в *молочних ринкових економіках*, у тому числі і в Україні, є одним із найважливіших завдань сучасності.

У функціонуванні суспільства та його господарської складової в сучасній неоінституціональній традиції важливе місце належить інституціям. Інтерпретацію історичного процесу, насамперед, з точки зору еволюції інституцій та інституційної структури здійснює Д. Норт. Із багаточисельних праць Норта та його послідовників *вимальовується широка концепція інституцій та інституціональної динаміки тобто еволюції інституцій, що опирається на поняття прав власності, трансакційних витрат, контрактних відносин та групових інтересів, і яка претендує на пояснення найзагальніших закономірностей розвитку людського суспільства.*

Представники неоінституціональної економічної теорії виходять із того, що, *інституції, «будучи правилами гри», задають систему стимулів (позитивних і негативних), спрямовуючи діяльність людей у певне русло, чим знижують невизначеність і роблять соціальне середовище передбачуванішим.* Коли люди вірять у надійність і справедливість законів, договорів і прав власності, вони утримуються від опортунізму, тобто спроб шахрайства, крадіжки, обману. Так *інституції виконують свою головну функцію — економію трансакційних витрат.* Але створення і підтримування загальних «правил гри» у свою чергу вимагає немалих витрат.

У центрі неоінституціональної дослідницької традиції перебуває поняття *інституцій*, тобто контрактних утворень, спрямова-

них на отримання вигід від обміну і поділу праці, або іншими словами — правил гри у суспільстві. Формально — *інституції* — створені людьми обмеження, що надають людським взаємовідносинам форму і структурують стимули в галузі політичного, соціального та економічного обміну. Про це Д. Норт писав у книзі «Трансакційні витрати, інституції та функціонування економіки» (1992 р.). До цього він написав широко відому книгу «Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки»¹ (1990 р.), яка витримала близько 10 видань англійською мовою, у 1997 р. її було опубліковано російською, а в 2000 р. — українською.

Погляд Д. Норта на економічний розвиток та на економічну історію як на процес, у якому нинішнє і майбутнє пов'язані з минулим безперервністю інституцій, допомагає глибше розібратися у проблемі. Розроблені людьми інституції неможливо побачити, відчувати, доторкнутися і навіть виміряти. На відміну від попередніх дослідників (Р. Коуза та інших), Д. Норт рішуче відокремлює поняття «інституція» і «організація». Інституції можуть бути неформальними (договори, угоди, добровільно взяті на себе норми поведінки, неписані кодекси честі, гідності, професійної самовідданості, традиції, звичаї, різного роду соціальні умовності тощо), формальними (конституції, закони, різні офіційно закріплені норми права, судові прецеденти, адміністративні акти), та інституції третього виду — вид та ефективність дотримання правил (див. рис. № 1.).

Неформальні (неофіційні) інституції утворюють немовби підводну частину айсберга. Вони встановлюються стихійно, без будь-якого свідомого задуму, як побічний результат взаємодії багатьох людей, що переслідують власні інтереси.

Формальні (офіційні) інституції та механізми їх захисту встановлюються і підтримуються свідомо, в основному силою держави. Вони вибудовуються в певну ієрархію: правила вищого порядку змінити важче, ніж правила нижчого порядку (конституцію важче, ніж закон, закон важче, ніж адміністративний акт).

Формальні правила передбачають різку одномоментну, революційну зміну (в періоді революції), тоді як неформальні змінюються лише поступово, еволюційно. Російська революція у жовтні 1917 р., як зазначає Д. Норт, стала, можливо, найрішучішим перекроюванням всієї інституційної структури суспільства, яке тільки знала історія. Але й вона не змогла відмінити великої кількості попередніх звичаїв, звичок, стандартів поведінки, які зберігалися ще дуже довго.

¹ Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки. — К.: Основи, 2000. — 198 с.

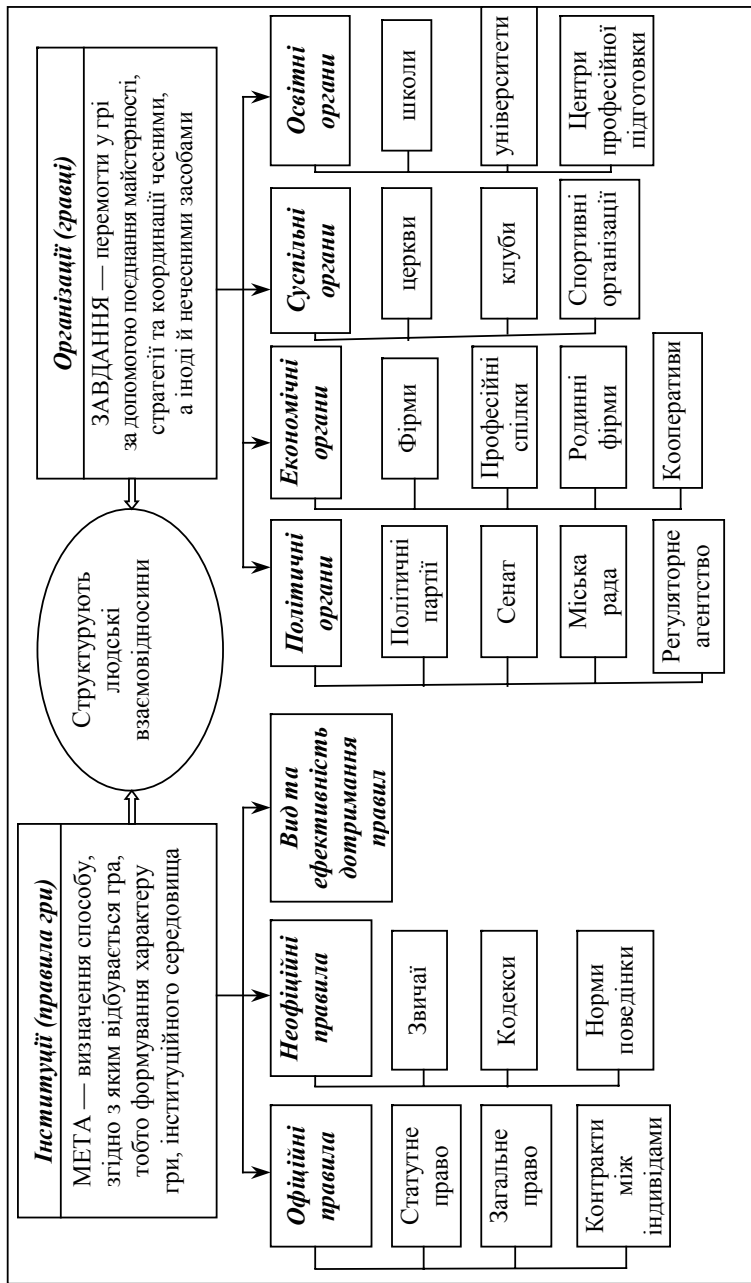

Рис. 1. Класифікація інституцій та організацій за Д. Нортгом [складено автором; див. ¹].

¹ Маслов А. О. Інституціоналізм / Історія економічних учень: Підручник / За ред. В. Д. Базилевича. — К.: Знання, 2004. — С. 1236.

В працях ученого мають місце підходи до розуміння причин «провалів» тієї чи іншої економічної системи, створюється можливість співставлення інституційної структури, а отже, і моделей різких економічних систем. Певною мірою це поки що — лише підходи, методологія аналізу, але вона обіцяє вирішення цілого ряду неясних питань економічного розвитку західних країн, країн «третього світу» та постсоціалістичних держав.

Інституції людського буття нерозривно виростають із минулого і не можуть бути чужими, сторонніми для суспільства. *І якщо закони та інші формальні правові норми можуть в ході суспільного і економічного розвитку змінюватися відносно швидко, то неформальні інституції зазнають змін поступово, спираючись на історичний досвід і витікаючи з нього.* Для перехідної економіки це питання є ключовим. Також це є важливим і, якщо можна так сказати, для нових, або *молодих ринкових економік*. Це стосується, насамперед, республік колишнього СРСР, країн СНД, у тому числі й України, де не дивлячись на формальне визнання їх країнами з ринковою економікою, ринкова інституційна структура та інфраструктура ще не до кінця сформована. В такій економіці не можна очікувати ефективної роботи ринкових законів, навіть ретельно скопійованих із законодавства розвинених країн, якщо вони не спираються на неформальні «правила гри» цього суспільства.

Д. Норт виділяє два основних джерела інституційних змін та зміни інституційної структури. *Перше* — зрушення в структурі відносних цін, *друге* — ідеологія, під впливом якої формується структура уподобань, переваг людей. Так, технічний прогрес, відкриття нових ринків, зростання кількості населення і т.д. — все це призводить або до зміни цін кінцевого продукту стосовно цін факторів виробництва або до зміни цін одних факторів стосовно цін інших. При зміні цін один або обидва учасники угоди починають розуміти, що їм було б вигідніше переглянути її умови. Але організаційні форми «вписані» до правил вищого порядку. Якщо перехід до контракту нового типу вимагає перегляду якогонебудь фундаментального правила, учасники обміну можуть піти на витрати заради того, щоб спробувати замінити його.

Стосовно ж неформальних інституцій, то вони «роз'їдаються» ціновими зсувами поступово: просто з часом їх починають дотримуватися все менше й менше.

Під ідеологією Д. Норт розуміє суб'єктивні моделі, через призму яких люди усвідомлюють і оцінюють оточуючий світ. Ідеологічні переконання також не вільні від впливу зміни відносних цін: чим більше прибуткових можливостей блокує будь-чия суб'єк-

тивна картина світу, тим сильніші стимули для внесення до неї поправок. Однак історії відомо немало прикладів, коли ідеологічний фактор діяв незалежно від цінових зрушень (наприклад, відміна рабства в США).

У будь-який даний момент часу індивідуальні агенти стоять перед вибором: що вигідніше — обмежитися взаємодією в межах існуючих «правил гри» чи спрямувати частину ресурсів на їх зміну? Тільки якщо очікувані вигоди настільки великі, що здатні окупити витрати переходу до нової інституціональної системи, вони почнуть здійснювати кроки по її зміні.

Стан інституціональної рівноваги Д. Норт визначає як ситуацію, коли ніхто з агентів не зацікавлений у перебудові діючого набору інституцій, а отже й інституційної структури (з урахуванням витрат, яких їм при цьому довелось б зазнати). Але чи завжди такий стан буде одночасно і ефективним? *Саме це становить центральну проблему всієї нової економічної історії.*

За умови нульових трансакційних витрат оптимальний набір «правил гри», тобто оптимальне інституційне середовище та інституційна структура складалися б всюди і завжди, про що також свідчить і теорема Коуза. Якщо б із-за несподіваних змін у зовнішньому середовищі будь-яка інституція застарівала, нічого не варто було б замінити її новою. Тобто інституціональна система була б повністю нейтральним фактором, свого роду «вуаллю» економічної діяльності.

На цій основі стверджується, що *якщо трансакційні витрати малі, то економічний розвиток завжди буде йти оптимальною траєкторією — незалежно від наявного набору інституцій, тобто — будь-яке суспільство приречене на процвітання.* Технічний прогрес і накопичення капіталу (фізичного і людського) повинні автоматично і всюди забезпечувати економічне зростання. З цієї ж причини будь-які початкові відмінності в економічному розвитку повинні згладжуватися у міру того, як відсталі суспільства почнуть використовувати інституції передових, що робить надзвичайно актуальною проблему і практику експорту-імпорту інституцій, їх адаптації, пристосування до нових умов та ефективного використання.

Така «оптимістична» модель, яка виходить із уявлення, що неефективні інституції завжди повинні витіснятися ефективними, переважала в період панування нової економічної історії і була покладена в основу книги Д. Норта та Р. Томаса¹ про ви-

¹ North, Douglass C., Thomas Robert P. The Rise of the Western World: A New Economic History. — Cambridge: Cambridge University Press, 1973.

східний розвиток західного капіталізму. Але *історія свідчить, що економічне зростання швидше виняток, ніж правило*. І тут, згідно зауваження Норта, економічна теорія (в особі неокласичної теорії) зіштовхується з двома головними загадками людської історії: чому неефективні форми економіки існували тисячоліттями і чому розвиток різних суспільств так часто йшов не шляхами, що зближались, а тими, що розходилися? Інакше говорячи, чому конкуренція на економічних і політичних ринках не призводить до послідовного вибраковування поганих «правил гри»?

І Д. Норт дає відповідь — тому, що високі трансакційні витрати роблять ці ринки схожими на досконалий ринок неокласичної теорії. У своїх пізніших роботах Норт посилається на *дію трьох факторів*: 1) подвійна роль держави; 2) вплив груп зі спеціальними інтересами; 3) залежність еволюції інституцій від раніше обраної траєкторії.

Так, держава може сприяти економічному зростанню, здійснюючи в обмін на податки найважливіше суспільне благо — правопорядок, але може вести себе і як «хижак», намагаючись максимізувати монопольну ренту — різницю між доходами і витратами казни. Досягненню цих цілей найчастіше відповідають абсолютно різні набори інституцій, а отже — зовсім різні інституційні структури та інституційні середовища. Тобто, *держава може бути зацікавлена у підтриманні неефективних інституцій та інституційних структур, якщо це збільшує монопольну ренту*. Фактично, як показує Д. Норт, саме так і було впродовж більшої частини людської історії.

Поряд із цим, політичним ринкам, на переконання Д. Норта, органічно притаманна тенденція виробляти на світ неефективні права власності, що ведуть до стагнації і занепаду. Якщо навіть якісь «правила гри» підривають добробут суспільства, але при цьому призводять до перерозподілу багатства на користь тієї чи іншої могутньої групи, вони, не дивлячись ні на що, будуть встановлюватися і зберігатися. Саме це положення теорії прав власності є надзвичайно актуальним для сучасної України, коли неефективні власники не дбають про створення ефективних організаційно господарських форм.

Також «нові» і «старі» інституції знаходяться в нерозривному становищі. «Стара» інституція вільна від витрат, які довелося б нести при встановленні «нової», так що збереження менш досконалої інституції, якщо врахувати можливі витрати по її заміні, часто виявляється кращим. Тому інституційні зміни в процесі трансформації

інституційних структур неминуче зустрічають дуже сильний опір навіть тоді, коли вони збільшують добробут суспільства.

Необхідно зазначити, що всі ці три фактори разом стабілізують усталену інституціональну структуру незалежно від її ефективності. І як результат — інституції виявляються далеко не нейтральним фактором: вони «заганяють» суспільство у відповідну траєкторію інституційного та суспільного розвитку, у певне русло, з якого потім важко звернути, тому що період інституційної зміни досить тривалий. Для зміни траєкторії суспільного розвитку потрібна відповідна критична маса, для виникнення якої необхідний значний проміжок часу. Саме з цим Д. Норт і пов'язує феномен розвитку за траєкторіями, що розходяться.

Така загальна концепція історико-економічного розвитку Д. Норта, інституційної зміни та еволюції інституційної структури суспільства та економіки. Але, як показує цей учений, його теорію історичного процесу (еволюція інституцій у зв'язку з динамікою транзакційних витрат) можна застосувати і до ряду інших, конкретніших питань.

Таким чином, інституції та інституційні структури виступають фундаментальними факторами функціонування економічних систем в довгостроковій перспективі, вирішуючи проблеми кооперації між людьми, зменшуючи невизначеність шляхом встановлення стійкої, хоча й не обов'язково ефективною структури взаємодії між ними.

Основну дилему історії Д. Норт вбачає в перевагах добровільного обміну, які відкриваються в ході зростаючого поділу праці, і реалізація якого можлива лише за умови незначних транзакційних витрат. *Головна функція соціальних інституцій полягає в тому, щоб забезпечувати зменшення транзакційних витрат, відкриваючи шлях до дорожчих видів угод. Але чим глибший поділ праці, тим вищими виявляються транзакційні витрати.* Це обумовлюється як зростанням витрат на вимірювання кількості і якості товарів і послуг, що обмінюються, так і зростанням витрат на специфікацію прав власності та захист контрактів, так як поглиблення спеціалізації підриває договірну ідеологію, яка об'єднувала традиційні суспільства та полегшувала угоди між їх членами.

Поряд з інституціями Д. Норт розглядає також і *організації*. Організації, на відміну від інституцій, як він зазначає, виконують іншу функцію. Вони також структурують взаємовідносини між людьми, але це вже не «правила гри», а самі гравці, їх стратегії. На його думку, з *теоретичної точки зору важливо чітко відрізнити правила (інституції) від гравців (організацій)*. Правила по-

винні визначити те, як ведеться гра. Але мета команди, яка діє за цими правилами — виграти гру, поєднуючи вміння, стратегію і взаємодію гравців, користуючись чесними засобами, а деколи — й нечесними, тобто, вдаючись до тієї чи іншої форми опортунізму. Моделювання стратегій і навичок, що складаються в міру розвитку команди, — це зовсім інший процес, ніж моделювання створення і розвитку правил і наслідків їх використання.

Пошук ефективних економічних та політичних моделей повинен, як вважає Д. Норт, виходити з того, що кожна модель чітко відповідає певному набору формальних і неформальних інституційних обмежень. Саме конкретні інституційні обмеження утворюють «правила гри», тобто той простір, те інституційне середовище, в якому діють суб'єкти — організації і громадяни. *І якщо діяльність суб'єктів спрямована на непродуктивні цілі, значить, до цього їх спонукають відповідні інституційні обмеження, а отже — відповідне інституційне середовище та інституційна структура.* Тому вирішальне значення для економічної політики мають правильні уявлення реформаторів про ці обмеження та дозвільні процедури, формальні та неформальні інституції, тобто та інституційна структура та те інституційне середовище, яке вони утворюють. Якість економічної та політичної моделі при цьому залежить не тільки від здатності пояснити стан справ, що склався, але і від можливості передбачити ситуацію на найближче майбутнє.

В поняття «організація» входять політичні органи і установи, економічні структури (фірми, профспілки, сімейні фірми, кооперативи), суспільні і освітні установи. *Організації створюються для досягнення певних цілей, а в процесі руху до мети організації виступають головними агентами інституційних змін, а отже і зміни інституційної структури.* «Організації створюються з певною метою внаслідок сукупності можливостей, породжених існуючою сукупністю обмежень (як інституційних, так і традиційних, відомих з економічної теорії), і під час спроб досягти своїх цілей стають головними рушіями інституційної зміни»¹. Відокремлення правил гри від стратегії гравців є необхідною передумовою для розробки теорії інституцій — такий висновок Д. Норта.

Конкретні інституційні обмеження утворюють той простір, ту інституційну структуру, в межах якої діють організації, і тим самим дозволяють побачити взаємодію між правилами гри і поведінкою її учасників, «акторів». Якщо організації (а саме, фірми,

¹ Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки. — К.: Основи, 2000. — С. 13—14.

профспілки, фермерські асоціації, комітети Конгресу чи інших вищих законодавчих органів влади) направляють свої зусилля на непродуктивну діяльність, це означає, що інституційні обмеження створили таку структуру символів, таку інституційну структуру, яка заохочує саме таку діяльність. «Країни «третього світу» бідні тому, що інституційні обмеження визначають систему винагород за політичні (або економічні) дії, що не заохочують до продуктивної діяльності»¹. Це саме, певною мірою, стосується і постсоціалістичних країн, у т.ч. й України.

Звертаючись до проблеми історичного розвитку, Д. Норт висловлює думку, що ключем до розуміння цього процесу є саме інституційні зміни, а отже — зміна інституційної структури суспільства та економіки. Останні становлять собою складний процес. Хоча формальні правила, офіційні інституції можна змінити «за одну ніч» шляхом прийняття політичних чи юридичних рішень, неформальні обмеження, неофіційні інституції, втілені в звичаях, традиціях та кодексах поведінки, значно менше сприйнятливі до свідомих людських зусиль. Ці культурні обмеження не тільки поєднують минуле з сучасним і майбутнім, але й дають нам ключ до розуміння шляху історичного розвитку.

Таким чином, відсутність тісного взаємозв'язку між нагальними потребами вітчизняної господарської практики у зв'язку з трансформаційними процесами при переході від планово-директивної до ринкової економіки в українській економіці з початку 90-х років ХХ ст. та теоретико-методологічними здобутками економічної теорії, зокрема неоінституціональної, більше того — недостатня затребуваність економічної теорії як теоретико-методологічної основи для розробки економічної політики та відповідної її реалізації в ході господарської практики, безоглядне слідування рекомендаціям МВФ 1990-х рр. призвело до того, що було втрачено можливості трансформації старих та створення нових інституцій та інституційних структур, що призвело б потенційно до відсутності негативних наслідків, які Україна сьогодні має, і, напевне, ще довго їх матиме. Все це свідчить про актуальність зростання значення та ролі інституціональної економічної теорії, інституцій та інституційних структур у трансформації економічної системи України на сучасному етапі.

Стаття надійшла до редакції 26.05.2010 р.

¹ Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки. — К.: Основи, 2000. — С. 141.